

Почути Нечуя & Спіймати Кайдаша

Соціально-побутовий трилер «Кайдашева сім'я», присвячений баталіям двох поколінь родини Кайдашів, ця «найкраща оздоба українського письменства», як назвав її свого часу Іван Франко, одразу після виходу друком завоювала серця читачів і не відпускає їх по сьогодні. З'являються нові й нові інтерпретації: від серіалу «Спіймати Кайдаша» — адаптованої мовою реалій XXI століття версії класичного сюжету — до п'єси «Кайдаші 2.0» з репертуару Дикого театру.

Причина актуальності проста: тема сімейних чвар невмируща, як невмирущими є й майстерні образи Марусі (псевдо «А я в попа обідала») Кайдашихи, її чоловіка Омелька, невісток Мотрі та Мелашки, синів Карпа й Лавріна. Здається, дія «Кайдашевої сім'ї» могла би відбуватися будь-коли в будь-якому регіоні України. Однак повість, уперше опублікована в львівському журналі «Правда» 1879 року, була дитиною своєї доби. Один з епізодів відкриває часова ремарка: це діялося у рік, коли землі неподалік від Семигор з'єднали залізницею з Києвом.

Нечуй завжди пише про свій час із його маленькими радощами і гризотами. Хоча після реформи 1861 року панщина була офіційно скасована, рани, завдані нею, у персонажів Нечуя-Левицького були свіжими, а кризь сміх проступали сльози колоніальних травм бездержавних народів. Чого варта репліка автора до діалогу баби Палажки з Мелашкою: «Здається, в тому морі сліз текли ріки народного горя од самого початку світу, горя од холоду й голоду, од меча [...], бідності, од панщини, од московських та польських закуцій, од давнього польського ярма, од жидівського здирства. Палажка плакала, аж ридала, Мелашка ніби почула в тих піснях, впізнала своє горе в свекрушиній хаті і залилась слізьми».

«Кайдашева сім'я» лагідно вкорінена й у локальний географічний контекст. Адже Семигори — цілком реальне село на березі річки Рось неподалік від містечка Богуслав на півдні Київщини. Іван Левицький, за висловом Валер'яна Підмогильного, «обожнявав Рось до дурниць», як і землі навколо неї. Він не лише любив купатися в річці, але й «був упевнений, що вода в Росі — це ліки для його організму».

Саме в Семигорах Євтроп Трезвинський, дядько письменника, одружився і мав парафію. Восени 2022-го в селі Семигори пройшов мистецький благодійний захід «Гарбуз-Fest у Кайдашів», де можна було прогулятися стежкою Кайдаша, позначеною вказівниками з цитатами твору, від семигирських ставків і греблі до Клубу, тією самою, якою старого Омелька напідпитку водила

нечиста сила. Або скуштувати в шинку різноманітні смаколики з творів Нечуя-Левицького: гарбузову кашу, куліш, фірмовий борщ від Кайдашихи, маковички, семигирські вареники, богуславські бублики з гори Бублейної. Та й у центрі Богуслава, куди Кайдаші іздили на ярмарок, можна побачити графіті із зображенням Кайдашів.

Кайдаші навіть мали прототипів — ідеться про таку собі сім'ю Мазурів, прославлених на всі Семигори нескінченними сварками; Мазури, як і в Нечуєвому тексті, також мали багатих сватів на прізвище Довбуші. Згодом літературні критики цілком серйозно ламатимуть голову: чи не в феномені роботи з природи криється причина, що автор, який ніколи не був одруженим, спромігся так правдоподібно описати колотнечу між Марусею Кайдашихою та її невістками. Факт: Нечуй-Левицький усе життя був зятим холостяком, якому часто закидали невизначеність жіночих персонажів. «Не знайшов собі до смаку, — коментував письменник на схилі літ своє особисте життя. — Я, бачте, вдався собі естет і кмітливий. То зараз і прикмічу в панні шось неестетичне, і вже вона не моя».

Однак повернімося до історії тексту: шедевр, створений іще 1878-го й опублікований на Галичині наступного року, торував шлях до сучасників на рідній Наддніпрянщині довгі вісім років, отримавши дозвіл на оприлюднення лише за умови вилучення «в ней автором всех неудобных мест», себто цілих 25 уривків, які

не пропускала царська цензура. Часом ішлося навіть не про ідеологічні війни, а зокрема про незручні сатиричні замальовки у VI розділі повісті, присвячені перебуванню семигорських прочан у київських монастирях. Чого варта геть нещотлива історія, як у келії до сплячої баби Палажки приставав чи то чорт, чи то пройдисвіт, переплутавши її з молодницею. Достоту декамеронівський сюжет! Згадаймо, як у Боккаччо шахраї спокушають довірливих дам байками, що в них закоханий сам архангел Гавриїл.

Узагалі підхід до забобонів баби Палажки та проявів народної релігійності в Семигорах в автора напрочуд системний, якщо не сказати науковий. Не слід забувати, що Іван Левицький є автором праці «Світгляд українського народу. Ескіз української міфології» (1876) і чимало художніх образів він запозичував зі своїх студій — наприклад, чумака, який приходив до п'яного Омелька Кайдаша, у народних повір'ях завжди являвся до біди й часто приносив із собою чуму або смерть.

Баба Палажка, агітуючи поїхати селян поїсти з нею на прощу до Києва, описує дуже цікаве явище — так звані небесні листи, про які багато писали сучасники Левицького Іван Франко та Микола Сумцов: «Хто постить у ті п'ятниці та носить при собі сон богородиці, той не буде в воді потопати, в огні горіти, од наглої смерті помирати, а в рай просто не піде. А хто піде в Єрусалим або щороку в Києві в Лаврі паску їстиме, або вмере на самий великдень, той спасеться, того душу янголи

понесуть просто до бога». «Сон Богородиці» — це відомий у різних країнах християнського Заходу та Сходу апокриф, себто неканонічний текст на релігійну тематику, який умільці навіть наприкінці XIX — початку XX століття продавали переважно неграмотним селянам утридорога, а ті носили його на грудях як амулет або ж ставили в хаті під шклом на чільному місці. Згадка баби Палажки про «ті п'ятниці» теж не випадкова. Старий Кайдаш вірив, що хто буде постити «дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками, той не буде в воді потопати». За іронією долі, хоч «у Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна», якщо дуже п'яним вертатися з шинку, все можливо.

До речі, у першій версії повісті Іван Нечуй-Левицький вмістив розлогу сцену марення старого Кайдаша в лісі, де той бачить святу Параскеву П'ятницю (якій він молився про звільнення від тяги до спиртного): «...підняв блискучі очі, глянув на ліс і побачив диво дивне: над самим шпилем, серед лісу, на повітрі стояла свята П'ятниця, похожа на образ у церкві. "Це свята П'ятниця! — блиснула думка в Кайдашевій голові, — вона мене кличе!"».

Омелько Кайдаш, коли в його житті щось ішло не так, думав, що його карає свята П'ятниця. Страх не вигаданий: в апокрифах Параскева П'ятниця — це міфологічний образ, у якому поєднані риси християнської святої — Параскеви Іконійської (П'ятниці) — та місцевого культу родючості. За брак поваги свого дня свята

Параскева могла жорстоко покарати вірянину; тих, хто прями чили рубав дрова у п'ятницю, могла заколоти голкою, зашпигати веретеном, ударити ножем чи перетворити на жабу й навіть убити. До того ж у фольклорі існували синоніми образу П'ятниці — Середя й Неділя. Недарма Карпо насміхається: «Вас, тату, все карає як не п'ятниця, так неділя». «Сон Богородиці» та списки різних редакцій «Сказання про 12 п'ятниць» на українські землі принесла діяльність окремих еретичних сект, зокрема т. зв. бичівників або покутників, які закликали пам'ятати про наближення Страшного суду й спокутувати гріх через самобичування. Те, як блискуче Нечуй описав сприйняття народною свідомістю цих текстів, свідчить про ретельне дослідження питання.

Несподіванок із джерелами сюжетів Нечуя — напозір простих як двері — чекає ще багато. Іван Нечуй-Левицький писав, що «українська життя — то непочатий рудник», але матеріали для своїх текстів викопував не лише з неї. Наприклад, пишучи про тяжку долю кріпачки Нимидори («Микола Джеря»), Нечуй-Левицький раптом посилає їй сні, в абрисах яких явно вчувається відлуння античного міфу про золоті молодильні яблука із саду Гесперид. Якось за завданням царя Еврістея по них послали Геракла. На шляху до таємного саду він опиняється біля річки По, де жив вищий бог Нерей. Дорогою Кікн, син Ареса й Пірени, викликав героя на поєдинок, але громовержець Зевс наказав припинити його, вдаривши між борцями блискавкою.

Нимидора, проста неграмотна селянка, побачить уві сні й омолодження Миколи, і сад Гесперид, і Зевсові блискавиці, а ще «за річкою на горі пишній садок, де між зеленими яблунями росло дерево з золотими яблуками, де на дереві шугали й співали райські птиці в золотому пір'ї, з золотими вінцями на головах, з павиними довгими хвостами».

А чи не є оця легендарна історія з Кайдашевою грушею розбрату реверансом у бік давньогрецьких міфів про золоте яблуко чвар, за яке боролися Афродіта, Афіна і Гера і з якого почалася Троянська війна? Груша всохла, після чого дві сім'ї помирилися. Утім у початковій версії фінал повісті мав геть інший вигляд. Порівняймо першодрук 1879-го: «Діло з грушою не скінчилось і досі. А груша все розростається і вшир, і вгору та родить дуже рясно, наче зумисне дражниться з Кайдашами та їх жінками, а здорові, як горнята, груші й досі дратують малих Лаврінових та Карпових дітей». Під тиском цензури автор переписав на оптимістичніший лад останні рядки твору. Саме ця версія повісті, з гепі-ендом, прижилася й відтворювалася, починаючи з 1887 року, у всіх подальших перевиданнях Нечуєвого тексту.

Перший варіант запам'ятався ще й ревною відстоюванням автором власного правопису. Своє мистецьке кредо письменник виклав на сторінках статті з промовистою назвою «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» (1878), де наголошував на необхідності окремишнього розвитку української